

Kapitel V

Produktion och konsumtion av tjänster i privat och offentlig regi

av Bo Carlsson

Innehåll

1 Inledning	217
2 Tjänstesektorns avgränsning	218
3 Tjänstesektorns ökade roll i ekonomin	219
3.1 Förskjutningar i efterfrågans inriktning	220
3.2 Överflyttning av arbetsuppgifter mellan sektorer	222
3.3 Långsammare produktivitetsökning i tjänstesektorn än i andra sektorer	226
4 Översikt av tjänstesektorns utveckling 1961–81	230
5 Internationell och historisk jämförelse	232
6 Tjänstesektorns sammansättning i Sverige och USA	236
7 Producenttjänsternas utveckling i Sverige och USA 1970–83	240
8 Perspektiv på tjänstesektorn: innehåll och drivkrafter	245
Appendix	249
Bibliografi	250
Figurer	
1 Sysselsättningens fördelning	231
Tabeller	
1 Sysselsättningens och produktionens fördelning på sektorer i Sverige 1963, 1973 och 1983	219
2 Sysselsättningen och produktionens fördelning på sektorer i USA 1962–82	221
3 Den civila sysselsättningens fördelning i vissa länder 1962–82	233
4 Sysselsättningen i tjänstesektorn i Sverige och USA 1983	237
5 Sysselsättningen i producenttjänstesektorn i Sverige och USA 1970, 1977 och 1983	241
6 Sysselsättningen i uppdragssektorn i Sverige 1977 och 1983	242
7 Sysselsättningen i uppdragssektorn i USA 1978 och 1983	243

1 Inledning

Ett av de mest framträdande dragen i den svenska ekonomins utveckling under de senaste årtiondena är den kraftigt ökade roll som tjänstesektorn spelar. Under 60- och 70-talen var mer än hela ökningen i den totala sysselsättningen hänförlig till tjänstesektorn, dvs sysselsättningen i övriga sektorer minskade. I början av 60-talet svarade de s k primära näringarna (jordbruk, fiske och jakt samt gruvor) och de sekundära (industri och byggnadssektor) för ca 60 % av det totala antalet sysselsatta och tjänstesektorn för resterande 40 %. I början av 80-talet var rollerna ombytta: tjänstesektorn svarade för nära 60 % av den totala sysselsättningen.

Som vi kommer att se i ett senare avsnitt är denna utveckling en del i ett internationellt mönster. Tjänstesektorn har kommit att kraftigt öka sin andel av den totala sysselsättningen i alla västerländska ekonomier under de senaste årtiondena. På flera håll, inte minst i USA där denna utveckling gått längst, oroar sig många för att detta är ett tecken på ”avindustrialisering”, medan andra ser förskjutningen mot tjänstesektorn som en naturlig och nödvändig del i den fortsatta ekonomiska och samhällsliga utvecklingen.

Hur är egentligen tjänstesektorn sammansatt? Vilka delar växer? Vilka delar krymper eller stagnerar? Vilken roll spelar tjänstesektorn i den ekonomiska utvecklingen? Vilka är drivkrafterna? Vad innebär övergången från industri till tjänstesektor för dynamiken i den svenska ekonomins utveckling, såväl historiskt som i framtidsperspektiv? Hur jämför sig Sverige med USA i detta avseende? Dessa är huvudfrågorna i detta kapitel.

Kapitlet är uppbyggt på följande sätt. I nästa avsnitt diskuteras tjänstesektorns avgränsning. Därefter följer (i avsnitt 3) en teoretisk diskussion av orsakerna till tjänstesektorns ökade roll i ekonomin. Avsnitt 4 ger en översikt av tjänstesektorns utveckling 1961–81. Avsnitt 5 innehåller en bred internationell och historisk jämförelse av sysselsättningens fördelning på varu- och tjänsteproduktion. I avsnitt 6 görs en jämförelse mellan Sverige och USA avseende sysselsättningens sammansättning på delsektorer inom tjänstesektorn. Denna jämförelse kompletteras i avsnitt 7 med en detaljerad analys av utvecklingen i den snabbast växande delen av tjänstesektorn, nämligen uppdragsverksamhet. Kapitlet avslutas med en diskussion av innebörden av de observerade utvecklingstendenserna.

2 Tjänstesektorns avgräsning

Begreppet ”tjänster” kan definieras på flera olika sätt. *Tjänstesektorn* avser de näringsgrenar vars huvudsakliga slutprodukt är tjänster (i motsats till varor). Det är dessa näringsgrenar som behandlas mera utförligt i kommande avsnitt. Tjänstesektorns sammansättning och avgräsning gentemot andra sektorer framgår av Appendix 1.

Tjänster som produkter framställs dock inte enbart i tjänstesektorn; t ex producerar ofta industriföretag tjänster i samband med sin varuproduktion och säljer dem till sina kunder, antingen som en integrerad del av sina varor eller (mera sällan) separat – som t ex konsulttjänster, managementtjänster och utbildningstjänster. Det förhållandet att tjänster produceras utanför tjänstesektorn, samtidigt som det finns ett inte obetydligt ömsesidigt beroende mellan varu- och tjänsteproduktion (se närmare Pousette och Lindberg, kapitel IV), ger upphov till de avgränsningsproblem som behandlas i avsnitt 3.2.

Tjänsteyrken finns representerade i alla näringsgrenar, inte bara i tjänstesektorn, och omfattar de mest vitt skilda aktiviteter, t ex databehandling, reparationer och underhåll, städning, matlagning, undervisning och sjukvård.

Tjänstefunktioner innefattar all produktion av tjänster, oavsett om denna äger rum inom den monetariserade delen av ekonomin eller inte: hushållstjänster, fritidsaktiviteter, verksamhet i frivilliga organisationer, etc, är exempel på tjänster som faller utanför de verksamheter som registreras i BNP. Andra tjänster utförs inom marknadsekonomin men registreras ändå inte som tjänster: om en advokatfirma ger juridiska råd till en kund räknas det som en tjänst, men om en jurist som är anställd i ett industriföretag ger samma råd till företagsledningen räknas det inte som en tjänst utan ingår som en integrerad del i de varor som företaget säljer.

3 Tjänstesektorns ökade roll i ekonomin

Under flera årtionden har tyngdpunkten i den totala sysselsättningen i Sverige förskjutits från de primära och sekundära näringarna till tjänstesektorn. Denna utveckling illustreras i tabell 1. Som framgår av tabellen krympte den extraktiva sektorn (jordbruk, fiske och jakt samt gruvor) under perioden 1963–83 från ca 13 till ca 5 % av den totala sysselsättningen (mätt i totalt arbetade timmar), medan den transformativa sektorn (industri, el-, gas-, värme- och vattensektor samt byggnadssektor) minskade från ca 41 till ca 32 %. Samtidigt ökade tjänstesektorns andel av sysselsättningen från 46 till 63 %. Som visas i ett senare avsnitt följer detta ett internationellt mönster som varit gällande sedan mycket långt tillbaka i tiden.

Tabell 1 Sysselsättningens och produktionens fördelning på sektorer i Sverige 1963, 1973 och 1983

	1963	1973	1983
<i>Sysselsättningens fördelning i procent</i>			
Extraktiv sektor	13,0	7,1	5,3
Transformativ sektor	41,3	38,0	31,7
Tjänstesektor	45,7	54,9	63,0
<i>BNPs fördelning i procent, löpande priser</i>			
Extraktiv sektor	8,0	5,1	4,7
Transformativ sektor	43,7	39,7	41,3
Tjänstesektor	48,3	55,2	54,0
<i>BNPs fördelning i procent, 1980 års priser</i>			
Extraktiv sektor	6,4	5,2	4,3
Transformativ sektor	36,0	38,2	35,3
Tjänstesektor	57,6	56,6	60,4

Anm: Extraktiv sektor avser jordbruk, fiske och jakt samt gruvor. Transformativ sektor inkluderar industri, el-, gas- och vattensektor samt byggnadssektor. Tjänstesektorn omfattar övriga sektorer.

Sysselsättning avser antal arbetade timmar.

Källor: Arbetade timmar: SM N 1976:7.4, appendix 5 samt SM N 1984:5.5, appendix 5. BNP (förädlingsvärde till producentpris): SM N 1976:7.4, appendix 4, tab. 1A och tab 2A samt SM N 1984:5.5, appendix 4, tab 4:2 och tab 4:4.

Det är i huvudsak tre hypoteser som brukar anföras som förklaring till tjänstesektorns ökande andel av den totala sysselsättningen: 1) förskjutningar i efterfrågans inriktning i samband med att per capita-inkomsten stiger, 2) överflyttning av arbetsuppgifter mellan näringsgrenar, särskilt utflyttning av tjänsteproduktion från industrin

till tjänstesektorn och överflyttning från hushåll till offentlig sektor, samt 3) långsammare produktivitetsökning i tjänstesektorn än i andra sektorer, främst industri och jordbruk (Höök 1962, s 22, Fuchs 1968, s 3).

3.1 Förskjutningar i efterfrågans inriktning

Hypotesen att tyngdpunkten i näringsgrensfördelningen av den totala efterfrågan förskjuts mot de tertiära näringarna när nationalinkomsten per capita stiger framfördes redan på 30-talet av A G B Fisher och Colin Clark (Höök, s 21). Utgångspunkten här är att hushållens efterfrågan på tjänster för slutlig användning i allmänhet har högre inkomstelasticitet än efterfrågan på varor. Allting annat lika skulle detta innebära att produktionen av tjänster ökar snabbare än produktionen av varor. Men om allting annat inte är lika, t ex om arbetsproduktiviteten ökar långsammare i tjänsteproduktion än i varuproduktion och leder till att tjänsterna ökar i pris i förhållande till varor, bestäms en ev förändring i produktionsammansättningen av om pris- eller inkomstelasticiteten i efterfrågan är störst.

Vilket empiriskt underlag finns det då som kan belysa dessa förhållanden? I Victor Fuchs' banbrytande studie av tjänstesektorn i USA mättes tjänstesektorns andel av BNP i både fasta och löpande priser. Med hänsyn till de antaganden som ligger till grund för BNP-beräkningarna – särskilt det förhållandet att produktivitetsökningar i vissa delar av tjänstesektorn antas vara obefintliga – torde BNP-utvecklingen i fasta priser medföra en viss underskattning av tjänsteproduktionen; genom fastprisberäkningen deflateras ju även en eventuell produktivitetsökningen bort. Å andra sidan torde BNP-utvecklingen i löpande priser överskatta tjänsteproduktionen, eftersom priserna på tjänster tenderar att stiga snabbare än priserna på varor.

Det visade sig i Fuchs' undersökning att tjänstesektorns andel av BNP i USA var oförändrad mellan 1929 och 1965, mätt i fasta priser. Mätt i löpande priser visade sig tjänstesektorns andel ha ökat svagt, nämligen från 46,9 % 1929 till 50,5 % av BNP 1965 (Fuchs 1968, s 3–4). Det är således tveksamt om det över huvud taget var fråga om en ökning. I vilket fall som helst kan dock konstateras att den inte var stor. Fuchs drog härav slutsatsen att den slutliga efterfrågans ändrade inriktning vid stigande nationalinkomst inte utgjorde någon betydelsefull förklaring till tjänstesektorns ökade andel av den totala sysselsättningen.

I tabell 1 visas motsvarande utveckling i Sverige under perioden 1963–83, dock med en annorlunda sektorindelning än den som användes av Fuchs. Tjänstesektorns andel av BNP, mätt i fasta priser,

var i stort sett oförändrad mellan 1963 och 1973 (57,6 respektive 56,6 %) men ökade sedan något mellan 1973 och 1983 (till 60,4 %). Om man i stället mäter i löpande priser, visar sig tjänstesektorns andel ha ökat över perioden 1963–73 (från 48 till 55 % av BNP) för att sedan minska obetydligt fram till 1983. Det faktum att dessa båda mått visar olika utveckling under de två perioderna gör tolkningen osäker. Men i vilket fall som helst kan konstateras att ingetdera måttet kommer ens i närheten av den ökningstakt som tjänstesektorns sysselsättningsandel uppvisar under båda tidsperioderna. En ändrad efterfrågeinriktning har således givit ett visst bidrag till tjänstesektorns ökade andel av sysselsättningen, men andra faktorer har förmodligen varit mera betydelsefulla.

I tabell 2 visas på liknande sätt (med samma sektorindelning som i tabell 1) utvecklingen av tjänstesektorns andel av sysselsättning och BNP i USA mellan 1962 och 1982.

Tabell 2 Sysselsättningens och produktionens fördelning på sektorer i USA, 1962–82

	1962	1967	1972	1977	1982
<i>Sysselsättningens fördelning i procent</i>					
Extraktiv sektor	8,4	6,0	5,1	4,6	4,6
Transformativ sektor	34,0	35,1	31,8	29,9	27,4
Tjänstesektor	57,6	58,9	63,1	65,5	68,0
<i>BNPs fördelning i procent, löpande priser</i>					
Extraktiv sektor	6,2	4,9	4,6	5,4	7,0
Transformativ sektor	32,9	32,7	30,0	29,1	25,0
Tjänstesektor	60,9	62,3	65,3	65,4	68,1
<i>BNPs fördelning i procent, 1972 års priser</i>					
Extraktiv sektor	5,8	5,0	4,6	4,2	4,5
Transformativ sektor	29,7	30,8	30,0	29,3	26,3
Tjänstesektor	64,2	64,1	65,3	66,5	69,2

Källor: OECD, Labour Force Statistics 1962–1982. Paris: OECD, 1984.

Economic Report of the President, 1985 (Washington: USGPO, 1985), s 244–245.

Sysselsättningsandelen ökade under denna period från 58 till 68 %. Mätt i fasta priser var tjänstesektorns andel av BNP tämligen oförändrad mellan 1962 och 1972, för att därefter öka markant.

Detta stämmer väl överens med den ovan observerade utvecklingen i Sverige under samma period. Även utvecklingen i löpande priser liknar den i Sverige under den första tioårsperioden, men i motsats till Sverige har tjänstesektorns andel av BNP fortsatt att öka

även under det senaste decenniet.¹ Som även framgår av tabellen var sektorfördelningen av produktion och sysselsättning i USA redan vid 60-talets början ungefär densamma som var för handen i Sverige tjugo år senare.

Med utgångspunkt i att BNP i fasta priser i allmänhet torde vara ett bättre mått på utvecklingen över längre perioder, förefaller det således som om efterfrågemönstret har förändrats först det allra senaste årtiondet såväl i Sverige som i USA. Dessförinnan synes inkomstelasticiteten i efterfrågan på tjänster ha varit bara marginellt större än den på andra varor. Fuchs förmodade att en förklaring till detta var att "inkomsteffekten" i stort sett uppvägts av substitutionseffekten som uppkommit på grund av stigande relativpriser på tjänster (Fuchs, s 38–39).

3.2 Överflyttning av arbetsuppgifter mellan sektorer

Ett problem man ständigt stöter på när det gäller att mäta en utveckling över tiden är att den storhet man studerar ofta inte har samma avgränsning vid periodens slut som vid dess början. Det står t ex klart att det som år 1870 innefattades under begreppen "jordbruk" och "industri" var något väsentligen annorlunda än det som idag avses. På samma sätt har även tjänsteproduktionen i hög grad ändrat innehåll och karaktär. Ju längre den tidsperiod är över vilken man vill göra jämförelser, desto större är detta avgränsningsproblem.

Överflyttningen av arbetsuppgifter eller funktioner från en näring till en annan utgör ett av de centrala dragen i den ekonomiska utvecklingen. En mekanisering eller rationalisering av vissa arbetsuppgifter kan utlösa en betydande förskjutning i arbetsfördelningen mellan olika näringar. Sålunda medförde jordbrukets mekanisering (t ex införandet av traktorer och skördetröskor) förändringar inte bara i jordbrukets arbetsmetoder utan också i omfånget av dess uppgift i ekonomin. Innan motorerna infördes svarade jordbruket självt för produktionen av den draghjälp som behövdes liksom även den

¹ Det är dock värt att notera att sysselsättningen i industrin i USA, i motsats till Sverige, faktiskt har ökat sedan mitten av 60-talet. Den nådde sin högsta nivå 1979. Industrins andel av den totala sysselsättningen har dock minskat nästan oavbrutet sedan 1943–44, från 41,5 % 1943 till 20,8 % 1983 (U.S. Department of Labor, Bureau of Labor Statistics, *Employment and Earnings*, March 1984, s 47). I Sverige nådde industrisysselsättningen sin toppnivå 1965 (1,067 milj sysselsatta). Dess procentuella andel av sysselsättningen var som högst 1961–62 (28,6 %). År 1982 var industrisysselsättningen 902 700 personer (21,4 % av det totala antalet sysselsatta). (SM N 1974:48 samt SM N 1983:2.5, Appendix 5.)

energi i form av foder som erfordrades. Inte nog med detta; jordbruket var också en inte obetydlig leverantör av transporttjänster till andra näringar. Efter motorernas intåg har dessa funktioner överförs till andra sektorer, främst industrin, och jordbrukets förädlingsvärde har i motsvarande mån minskat.

På liknande sätt pågår sedan länge inom industrin en liknande rationaliserings- och förnyelseprocess som också medför en överflyttning av funktioner till andra näringar. Som visats särskilt av Erik Dahmén har utvecklingen inom industrin i hög grad bestått av en omfördelning av arbetsuppgifter och marknader mellan branscher och undergrupper. Exempelvis har införandet av nya material (betong, plast, hårdmetaller) och nya metoder (stränggjutning av stål, plastbeläggning av papper, etc) medfört inte bara tillkomsten av nya företag och branscher samtidigt med att andra har slagits ut, utan har även inneburit förändringar i arbetsorganisation och arbetsfördelning inte bara i tillverkningsindustrin utan också i byggnadsindustri, gruvindustri, förpackningsindustri, detaljhandel, etc.

På senare år har ett framträdande drag i den industriella utvecklingen varit en minskning av "tillverkning" i konventionell mening och en relativ ökning av andra verksamheter. Som visas av Pousette och Lindberg i kapitel IV avspeglas detta i att andelen av de totala arbetskraftskostnaderna i stora industriföretag som hänförs till direkt tillverkning håller på att minska. Mellan 1976 och 1982 minskade denna andel med tre procentenheter. De största minskningarna noteras i investeringsvaru- och konsumtionsvarubranscherna (kapitel IV, figur 3). Av de 35,6 % av arbetskraftskostnaderna år 1982 som inte utgjordes av direkt tillverkning hänfördes 9,1 % till administration, 9,9 % till marknadsföring (inkl distribution), 6,0 % till forskning och utveckling, 5,3 % till design, konstruktion och dokumentation, 4,0 % till arbetsberedning och 1,4 % till övrigt (Ibid, tab. 1). Enligt en amerikansk studie har utvecklingen varit likartad i USA: andelen icke-produktionsarbetare i den amerikanska industrin ökade från 23 till 29 % mellan 1957 och 1977 (Stanback 1979, s 6).¹

"Mjukvaruproduktionen" i industrin ökar således. Många industrivaror innehåller en betydande andel tjänster som dock inte går att skilja från själva hårdvaran, huvudprodukten. Ett exempel är Ericssons telefonväxlar som i sig innehåller integrerade kretsar som fyller samma funktion som tidigare utförts av operatörer. Den

¹ Ett annat exempel på att mjukvaruandelen är betydande och även starkt ökande är att de amerikanska företagens datorkostnader 1978 utgjordes till hela 80 % av mjukvara, medan hårdvaror representerade de återstående 20 procenten. 1973 var mjukvaruandelen endast 5 % (Kubitz 1980, citerad i Baumol 1984, s 6).

tekniska utvecklingen har här medfört en kraftig reduktion av den arbetskraftsinsats som krävs i användarledet – i detta fall en tjänstesektor. I gengäld krävs en ökad insats av (huvudsakligen) företags-interna tjänster (konstruktion, programmering, etc) som ”bakas in” i hårdvaran i form av mjukvara.

Emellertid förekommer i varuproducerande företag även produktion av tjänster som är klart skiljbara från varuproduktionen och som således registreras (eller borde registreras) som tjänsteproduktion. Som visas i Pousette och Lindbergs studie (kapitel IV) är dock denna tjänsteproduktion relativt obetydlig. Andelen sålda tjänster utgjorde 5 % eller mer av den totala faktureringen för endast 5 % av 210 undersökta svenska industriföretag år 1983 och 1978, med bara obetydlig ökning mellan de två observationstillfällena (kapitel IV, s 196). I samtliga de undersökta företagen utgjorde försäljningen av tjänster endast 1,4 % av omsättningen. Enligt en studie utförd av OECD var motsvarande andel nästan dubbelt så stor, 2,5 %, i fem EG-länder 1979 (OECD, 1983, s 7). Vilka orsakerna är till den relativt ringa andelen i Sverige – förutsett att de svenska uppgifterna är jämförbara med de internationella – är omöjligt att avgöra på grundval av nu tillgängligt material. En möjlighet är dock att vissa tjänster i Sverige kan ha flyttats över till specialiserade tjänsteföretag i högre grad än i utlandet.

Även om således leveranserna av tjänster från industrin inte är särskilt omfattande (åtminstone inte ännu), är ändå tjänsteinnehållet (mjukvaruinhållet) i de levererade industrivarorna betydande och starkt ökande. Den fråga som uppkommer är i vilken grad en fortsatt utveckling i denna riktning kommer att medföra överflyttning av en del av de servicefunktioner som nu utförs internt inom industriföretagen till specialiserade tjänsteföretag. Det är härvid intressant att notera att de tjänster som svenska industriföretag levererar huvudsakligen är av samma slag som dem de själva inköper: provisioner, hyror, utbildning, utredningsuppdrag samt service, montage och installering avseende sålda varor. Enligt företagens egna uppgifter väljer de ibland, särskilt vid toppbelastning, att köpa tjänster i stället för att bygga ut sin egen kapacitet (Pousette och Lindberg, kapitel IV, s 193).

Flera studier pekar på att en betydande och ökande andel av tillverkningsindustrins inköp utgörs av tjänster. I en OECD-studie skilde man mellan ”industriella” tjänster (reparationer och underhåll samt installation av utrustningar och anläggningar) och ”icke-industriella” tjänster som innefattar juridiska och kamerala tjänster, royalties, försäkringar, banktjänster, reklam, managementuppdrag samt leasingtjänster. I de sju största EG-länderna befanns de totala tjänsteinköpen under perioden 1975–80 variera mellan 10 % av omsättningen i järn-, stål- och metallindustri, motorfor-

donsindustri samt livsmedelsindustri och över 20 % i övrig transportmedelsindustri. I alla branscher utom en (övrig transportmedelsindustri) var inköpen av "icke-industriella" tjänster större än inköpen av "industriella" tjänster. 1979 utgjorde tjänsteinköpen 13,5 % av omsättningen i de studerade EG-länderna. Under perioden 1975–80 ökade andelen från 11,0 till 12,0 % för de fyra EG-länder som det finns tidsseriedata för. Ca 70 % av tjänsteinköpen utgjordes av "icke-industriella" tjänster (OECD 1983, s 4–14).

I Sverige har liknande data sammanställts av Statens Industriverk. Även i Sverige befanns inköpen av "icke-industriella" tjänster dominera bland de totala tjänsteinköpen: 35 % av de totala tjänsteinköpen 1980 utgjordes av uppdragstjänster. Samfärdssektorn svarade detta år för 20 %, medan banker och försäkringsinstitut svarade för 10 %. Mellan 1970 och 1980 ökade tillverkningsindustrins användning av utifrån köpta tjänster med 30 %, medan dess inköp av förbrukningsvaror ökade med endast 10 % (SIND 1985, s 19. Se även Elsässer 1985, s 17). Enligt vissa beräkningar (som troligen innebär en underskattning) ökade tjänsteandelen av tillverkningsindustrins totala inköp från 8,5 % 1975 till 9,9 % 1982 (i 1980 års priser). I relation till tillverkningsindustrins produktionsvärde utgjorde detta 5,5 % respektive 6,7 % (Ek 1985, s 22 ff).

Det finns troligen flera förklaringar till att industrins tjänsteinköp ökar. En möjlighet är givetvis att industriföretagens behov av insattstjänster helt enkelt växer snabbare än behovet av insatsvaror. En annan möjlighet är att industriföretagen har minskat sin egen produktion av tjänster och i stället ökat inköpen av samma tjänster. Om ett företag övergår från städning i egen regi till att i stället köpa städtjänster från ett entreprenadföretag, ökar företagets inköp av tjänster. Om ett företag ombildar sin dataavdelning till ett separat företag, minskar det också sin egen produktion av tjänster och ökar sina tjänsteinköp. I båda dessa fall ökar den i statistiken registrerade produktionen av tjänster utan att det dock är fråga om en ökad tjänsteproduktion; det rör sig i stället om en omklassificering (utflyttning) från industri- till tjänsteproduktion.

Innebörden av det ovan observerade synes vara att åtminstone en del av den ökade sysselsättningsandelen i tjänstesektorn är hänförlig till utflyttning av vissa specialiserade tjänster, främst uppdragstjänster, från industrin till tjänstesektorn. Detta stämmer väl överens med den slutsats som Fuchs drog på grundval av en analys av input-output-tabeller för USA för 1947 och 1958. Han fann att ca 10 % av den totala förändringen i sysselsättningen i tjänstesektorn var hänförlig till en sådan överflyttning av arbetsuppgifter (Fuchs, s 4).

Det är dock inte bara mellan industrin och tjänstesektorn som vissa arbetsuppgifter flyttas. Samma process äger rum även inom tjänstesektorn och mellan denna och hushållssektorn. Sålunda har en del

tjänster som tidigare utfördes i hemmen (dvs utanför den monetariserade ekonomin) överförts till tjänstesektorn, främst den offentliga sektorn: barnomsorg, åldringsvård, vissa sjukvårdstjänster, etc. Detta är givetvis en av förklaringarna till den snabba tillväxten i den offentliga sektorn. Exempel på överföring av tjänsteproduktion från hushållen till den privata tjänstesektorn är bagerier och konditorier, konservindustri, tvättinrättningar och konfektionsindustri (Höök, s 27).

Samtidigt har emellertid en del tjänster som tidigare köptes på marknaden i stället flyttats utanför marknadsekonomin, exempelvis vissa husliga tjänster (städning, tvättning, matlagning etc) samt en hel del transporttjänster som konsumenterna numera utför själva med hjälp av egna fordon. Till en del är denna utveckling en konsekvens av skattesystemets utformning: hushållen utför ju obetalt och därmed obeskattat arbete. Som framgår av avsnitt 8 nedan har denna överflyttning av arbetsuppgifter till hushållen medfört ett ökat behov av hushållskapitalvaror och därmed utgjort ett starkt dynamiskt inslag i efterkrigstidens ekonomiska struktur, särskilt vad beträffar industrin.

Den offentliga sektorns sysselsättningsökning har varit exceptionellt snabb i Sverige i internationell jämförelse. Se avsnitt 5 nedan. Om Fuchs' studie hade genomförts i Sverige i stället för i USA, är det sannolikt att slutsatsen rörande bidraget till tjänstesektorns ökade sysselsättningsandel som härstammar från överflyttning av arbetsuppgifter mellan sektorer hade blivit något annorlunda; troligen hade detta bidrag då blivit väsentligt större.

3.3 Långsammare produktivitetsökning i tjänstesektorn än i andra sektorer

Efter att ha förkastat förskjutningar i efterfrågans inriktning som förklaring till den ökade sysselsättningsandelen i tjänstesektorn, och efter att ha funnit bidraget från överflyttning av arbetsuppgifter mellan sektorer tämligen blygsamt, återstod för Fuchs bara en förklaring: en väsentligt långsammare produktivitetstillväxt i tjänstesektorn än i andra sektorer. Den lägre produktivitetsökningen hänförde han i sin tur till en långsammare kvalitetsökning av arbetskraften i tjänstesektorn än i industrin (på grund av mindre utbildning, större andel kvinnlig arbetskraft med stark överrepresentation i låglöneyrken med relativt låga utbildningskrav, relativt ofördelaktig åldersfördelning samt långsammare tillväxt av professionella och företagsledande funktioner), lägre tillväxttakt för det fysiska kapitalet per arbetare i tjänstesektorn, samt långsammare teknisk utveckling än i industrin (Fuchs, s 4–5). Genom teknisk utveckling, förbättra-

de arbetsmetoder, bättre konstruerade produkter, automatisering, mekanisering, robotisering, etc, har industrin i högre grad än tjänstesektorn lyckats framställa flera produkter med färre anställda. Det faktum att en betydande del av tjänsteproduktionen äger rum i decentraliserade former och måste utföras där konsumtionen äger rum – med därmed följande mindre konkurrens och större inslag av lokala monopol – torde ha hämmat den tekniska utvecklingen i tjänstesektorn jämfört med industrin.

En del av den långsamma produktivitetstökningen i tjänstesektorn beror dock på rent mät- och värderingstekniska problem: många tjänster som t ex offentlig förvaltning, sociala tjänster, etc, säljs eller köps inte på någon marknad och är därför svåra att värdera.¹ I nationalräkenskaperna antas i sådana fall produktionen vara proportionell mot insatsen av arbetskraft, dvs produktivitetstökningen antas vara noll. Som visats i en tidigare IUI-skrift (Ysander 1979, s 259–264) är konsekvenserna för BNP-måttet av sådana mer eller mindre godtyckliga antaganden betydande: under alternativa antaganden om förräntningskrav och produktivitetstillväxt i den offentliga sektorn kan BNP-tillväxten i Sverige mellan 1950 och 1980 beräknas vara dubbelt så stor som den officiella enligt nationalräkenskaperna.

I vissa delar av såväl den privata som den offentliga tjänstesektorn (t ex transport- och kommunikationssektorerna) kan dock produktivitetstillväxten mätas direkt, precis som i de varuproducerande sektorerna. Med utgångspunkt i observationer av produktivitetstökningen i olika delsektorer har Baumol indelat den privata tjänstesektorn på följande sätt: 1) den stagnerande personliga tjänstesektorn (t ex varuhandel, frisörtjänster, undervisning, framförande av konserter), 2) progressiva opersonliga tjänster (främst telekommunikationer och transporter), samt 3) på lång sikt (asymtotiskt) stagnerande opersonliga tjänster (radio- och TV-utsändningar, dator-tjänster och FoU-tjänster) (Baumol 1984).

Utmärkande för stagnerande personliga tjänster är att möjligheterna till ökad produktion till följd av insats av nya produktionsmetoder, ökad kapitalinsats, etc, är mycket begränsade. På grund härav tenderar de därför också att stiga i pris, vilket beträffande privata tjänster leder till minskad efterfrågan och därför minskad produktion. För offentliga tjänster leder detta till ökade skatter och avgifter, försämrad service och/eller minskad produktion av tjänsten ifråga. Det är detta som avses med den ”kostnadssjuka” som Baumol

¹ Problemet består inte bara av svårigheten att mäta kvalitetsförbättringar och nya produkter – en svårighet även i den varuproducerande sektorn – utan även kvantiteten av producerade tjänster: utförda sjukvårdstjänster, utbildningstjänster, etc.

beskrev i sin epokgörande artikel 1967 (Baumol 1967): genom att den relativt högproduktiva varuproducerande sektorn är löneledande och genom att tjänstesektorn följer samma lönesättning trots en långsammare produktivitetökning, tenderar tjänster att stiga i pris.

Det karakteristiska för progressiva opersonliga tjänster är att de i hög grad utnyttjar modern kapitalutrustning som i sin tur är föremål för stark teknisk utveckling. Härigenom reduceras behovet av arbetskraftsinsats kraftigt, priserna sjunker och efterfrågan ökar, resulterande i starkt stigande produktivitet.

Vad slutligen gäller de på lång sikt successivt stagnerande opersonliga tjänsterna utmärks dessa av att de i sin produktion utnyttjar såväl hårdvara från den progressiva sektorn (t ex datorer) som mjukvara från den stagnerande sektorn. Därför tenderar produktivitetens tillväxttakt att så småningom minska; den bestäms ytterst av den faktor vars produktivitet ökar långsammast. Som exempel nämner Baumol att den rena "hantverksinsatsen" i företagets datorbudgetar under 70-talet ökade från ca 20 % till ca 80 %. Så småningom kommer därför produktiviteten i denna typ av verksamhet att begränsas på samma sätt som i violinspelande och i undervisning av skolelever (Baumol 1985, s 5–6). Han hävdar att det mycket väl kan vara så att produktionen av information, om vi kunde mäta den, ökar väsentligt långsammare än andelen av sysselsättningen i sådan produktion. Detta betyder att även om ett ökat flöde av information i ekonomin sänker priser och kostnader på många områden (inkl datorer), sänks bara vissa kostnader (hårdvarukostnaden i datorfallet), medan andra (insatsen av arbetskraft från användarens sida) ökar. Asymptotiskt innebär detta stagnerande produktivitetökning (op. cit., s 10).

En sådan utveckling är dock inte oförenlig med en mycket stark produktivitetökning i vissa tjänstesektorer, åtminstone under det närmaste decenniet, genom tillämpning av nya metoder att organisera serviceföretag och -institutioner, i kombination med ny teknologi. Rationalisering och standardisering, särskilt i kombination med datorisering och utnyttjande av telekommunikationer och skal fördelar, är exempel på åtgärder som sänker kostnader och priser och kan leda till kraftigt ökad produktion.

Genom spridning av så hög teknologi inom industrin ges också ytterligare stimulans till de industrinära servicenäringar, som t ex konsultverksamhet, dator- och ingenjörstjänster, som redan vuxit kraftigt det senaste årtiondet.

I den mån betydande produktivitetsskillnader ändå består mellan varu- och tjänsteproduktion behöver inte detta innebära några större problem för den privata tjänsteproduktionen. Köpare och säljare kan anpassa sig genom att substituera bort från det som är dyrt mot det som är billigare, genom att anpassa själva tjänsterna samt, om

nödvärdigt, helt enkelt acceptera högre kostnader och priser. En del prissätts dock ut ur marknaden och "ersätts" av standardiserade kvaliteter eller av amatörmässig egenproduktion (t ex hantverks-tjänster).

Vad gäller offentliga tjänster är dock anpassningen svårare att förutse, dvs vilken kombination av höjda skatter och avgifter, minskad produktion och försämrad service som kommer att väljas. I ett komplicerat samhälle som i hög grad förlitar sig på den offentliga sektorn att tillhandahålla en mångfald tjänster som inte är utsatta för marknadssignaler, är nya managementmetoder som leder till ökad effektivitet utomordentligt väsentliga (Stanback, s 3–4).

4 Översikt av tjänstesektorns utveckling 1961–81

Om man väljer en icke fullt så grov sektorindelning som den i tabell 1 ovan, modifieras bilden av förskjutningen av den ekonomiska aktiviteten. I figur 1 har tjänstesektorn indelats i fyra delsektorer, nämligen distribution, producenttjänster, sociala tjänster (inkl statlig och lokal administration) samt personliga tjänster.¹ Därvid visar det sig, föga oväntat, att huvuddelen av tjänstesektorns sysselsättningsexpansion är hänförlig till den sociala sektorn och i viss mån till producenttjänster. Däremot har distributionstjänsternas andel av sysselsättningen stagnerat, medan de personliga tjänsternas andel minskat.

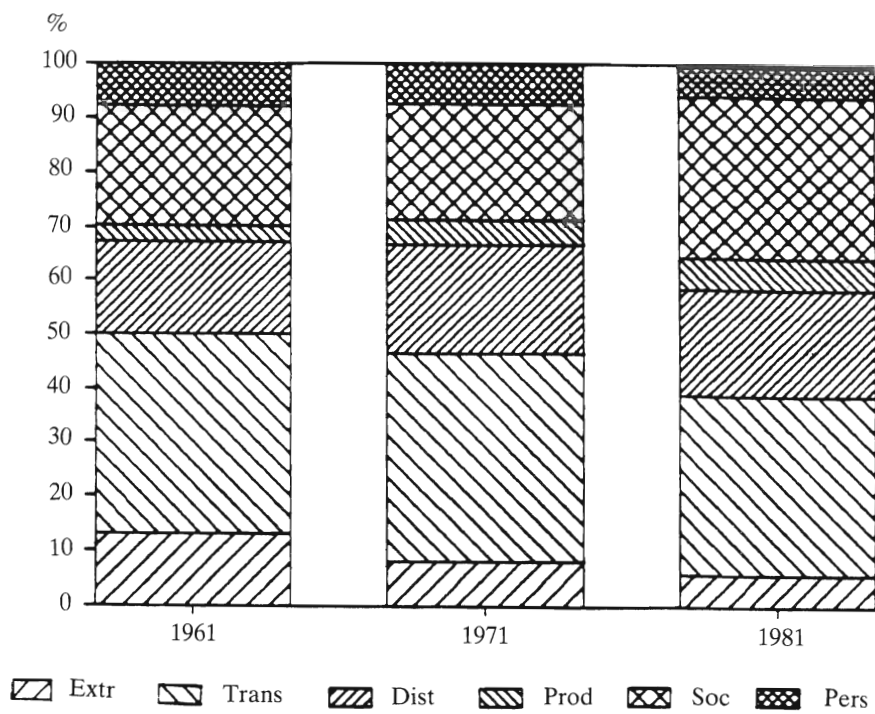
”Distributionstjänster” definieras här som transport- och kommunikationstjänster samt parti- och detaljhandel. Dessa tjänster kan i många avseenden betraktas som komplementära till varuproduktionen i de extraktiva och transformativa sektorerna. På liknande sätt förhåller det sig med producenttjänsterna. Om man således inräknar dessa i den varuproducerande sektorn och till tjänstesektorn räknar endast sociala tjänster samt personliga tjänster, kan man av figur 1 utläsa att dessas andel av sysselsättningen har ökat från ca 23 % 1961 till ca 40 % 1981.

Det är intressant att notera att de personliga tjänsternas andel av sysselsättningen har minskat väsentligt. Som nämnts ovan är denna minskning säkerligen hänförlig delvis till skattesystemets utformning, delvis till ökade relativpriser på tjänster. Detta har lett till substitution mellan varor och tjänster i konsumtionen: många tjänster som tidigare köpts på marknaden (tvättning, städning, reparationer, transporter) utförs nu av hushållen själva med hjälp av diverse maskiner (hushållskapitalvaror i form av exempelvis tvättmaskiner, diskmaskiner, dammsugare, motordrivna verktyg, bilar, etc). Detta har givetvis stimulerat industriproduktionen (särskilt av hushållskapitalvaror) på de personliga tjänsternas bekostnad.

En helt annan bild av tjänstesektorns utveckling framträder om man skiljer mellan offentliga och privata tjänster. Av de 1,66 miljoner som var anställda i tjänsteproduktion 1961 var 544 000 (33 %) offentligt anställda. 1981 var den totala sysselsättningen i denna sektor 2,69 miljoner, varav 1,42 miljoner (53 %) var offentligt anställda. Vi skall nedan återkomma till detta.

¹ För en närmare definition av dessa delsektorer, se tabell 4 samt texten nedan.

Figur 1 Sysselsättningens fördelning
 Antal arbetade timmar 1961, 1971, 1981

Källor: SM N 1976:7.4, appendix 5 samt SM N 1984:5.5.

Anm: För näringsgrensindelning, se Appendix.

5 Internationell och historisk jämförelse

Hur ser då den svenska utvecklingen ut i jämförelse med den i andra länder? I syfte att besvara den frågan anges i tabell 3 sysselsättningens fördelning på sektorer i vissa länder under perioden 1962–82. Av det redovisade materialet framgår bl a följande:

Den extraktiva sektorn har minskat kraftigt i samtliga länder, främst på grund av en stark minskning av jordbruk, etc, medan gruvsektorn har varit ungefär oförändrad i vissa länder och minskat i andra. Tillverkningsindustrins andel av den civila sysselsättningen har också minskat i samtliga länder med undantag av Japan, där industrins andel av sysselsättningen ökade fram till 1972 för att därefter minska. De största minskningarna sedan 1967 inträffade i Storbritannien, USA och Sverige. 1982 hade Västtyskland den i särklass största industrisektorn bland de här studerade länderna (33,1 % av sysselsättningen) och USA den minsta (20,4 %). I Sverige var industrins andel av sysselsättningen 22,4 %, medan motsvarande andel i de övriga länderna var 24–25 %. El-, gas-, värme- och vattensektorns andel av sysselsättningen var i stort sett oförändrad under hela perioden i samtliga länder (dock med en viss minskning i Storbritannien), medan byggnadsindustrins andel har minskat, särskilt efter 1972.

Tabell 3 Den civila sysselsättningens fördelning i vissa länder 1962–82
Procent

Land/sector	1962	1967	1972	1977	1982
<i>Sverige</i>					
	(1963)				
Jordbruk, jakt, skogsbruk och fiske	12,9	9,9	7,4	6,1	5,6
Gruvor och mineralbrott	..	0,4	0,5	0,4	0,3
Tillverkningsindustri	41,0	30,7	27,1	25,9	22,4
El-, gas-, värme- och vattenverk	..	0,9	0,7	0,8	0,9
Byggnadsindustri	..	9,2	8,6	7,2	6,6
Varuhandel, restauranger och hotell	..	14,9	14,1	14,4	13,8
Samfärdsel, post- och televerk	..	7,2	6,9	6,8	7,1
Bank- och försäkringsinstitut, fastighetsförmedling, uppdragsverksamhet	46,1	5,1	5,3	6,0	6,8
Offentlig förvaltning och övriga tjänster	..	21,6	29,4	32,4	36,4
<i>USA</i>					
Jordbruk, jakt, skogsbruk och fiske	7,5	5,3	4,4	3,7	3,6
Gruvor och mineralbrott	0,9	0,7	0,7	0,9	1,0
Tillverkningsindustri	26,2	27,8	24,3	22,7	20,4
El-, gas-, värme- och vattenverk	1,4	1,2	1,1	1,1	1,2
Byggnadsindustri	6,4	6,1	6,4	6,1	5,8
Varuhandel, restauranger och hotell	..	19,9	21,3	21,9	22,1
Samfärdsel, post- och televerk	..	5,9	6,0	5,6	5,6
Bank- och försäkringsinstitut, fastighetsförmedling, uppdragsverksamhet	57,8	6,3	7,1	7,7	9,1
Offentlig förvaltning och övriga tjänster	..	26,8	28,7	30,2	31,2
<i>Frankrike</i>					
	(1969)				
Jordbruk, jakt, skogsbruk och fiske	21,3	14,8	12,2	9,4	8,4
Gruvor och mineralbrott	..	1,3	1,0	0,8	0,7
Tillverkningsindustri	39,1	27,6	28,1	27,1	24,7
El-, gas-, värme- och vattenverk	..	0,8	0,8	0,8	0,9
Byggnadsindustri	..	10,0	9,7	8,9	8,3
Varuhandel, restauranger och hotell	..	14,9	15,2	15,7	16,4
Samfärdsel, post- och televerk	..	5,9	5,9	6,2	6,5
Bank- och försäkringsinstitut, fastighetsförmedling, uppdragsverksamhet	39,6	4,8	5,6	6,6	7,4
Offentlig förvaltning och övriga tjänster	..	19,9	21,4	24,5	26,7
<i>Italien</i>					
Jordbruk, jakt, skogsbruk och fiske	29,2	24,4	19,0	15,8	12,4
Gruvor och mineralbrott	1,0	1,2
Tillverkningsindustri	36,2	37,3	39,6	27,5	25,7
El-, gas-, värme- och vattenverk
Byggnadsindustri	9,9	10,2
Varuhandel, restauranger och hotell	18,1	19,6
Samfärdsel, post- och televerk	5,6	5,6
Bank- och försäkringsinstitut, fastighetsförmedling, uppdragsverksamhet	34,6	38,3	41,4	2,1	2,9
Offentlig förvaltning och övriga tjänster	19,9	22,5

Land/sektor	1962	1967	1972	1977	1982
<i>Japan</i>					
Jordbruk, jakt, skogsbruk och fiske	27,8	21,1	14,7	11,9	9,7
Gruvor och mineralbrott	0,9	0,5	0,3	0,4	0,2
Tillverkningsindustri	23,4	25,4	27,0	25,1	24,5
El-, gas-, värme- och vattenverk	0,5	0,5	0,6	0,6	0,6
Byggnadsindustri	6,4	7,3	8,4	9,3	9,6
Varuhandel, restauranger och hotell	..	19,2	20,5	22,3	23,0
Samfärdse-, post- och televerk	5,2	5,9	6,4	6,4	6,2
Bank- och försäkringsinstitut, fastighetsförmedling, uppdragsverksamhet	35,8	2,8	2,9	3,4	6,2
Offentlig förvaltning och övriga tjänster	..	17,2	19,0	20,5	19,8
<i>Storbritannien</i>					
Jordbruk, jakt, skogsbruk och fiske	4,4	3,6	3,0	2,7	2,7
Gruvor och mineralbrott	..	2,2	1,6	1,4	1,4
Tillverkningsindustri	..	34,3	32,8	30,3	25,3
El-, gas-, värme- och vattenverk	47,0	1,8	1,5	1,4	1,4
Byggnadsindustri	..	7,4	7,0	6,4	6,3
Varuhandel, restauranger och hotell	..	16,6	16,4	17,2	18,3
Samfärdse-, post- och televerk	..	6,8	6,7	6,4	6,4
Bank- och försäkringsinstitut, fastighetsförmedling, uppdragsverksamhet	48,6	4,4	5,3	5,9	7,1
Offentlig förvaltning och övriga tjänster	..	23,0	25,6	28,2	31,0
<i>Västtyskland</i>					
Jordbruk, jakt, skogsbruk och fiske	12,6	10,4	7,7	6,4	5,5
Gruvor och mineralbrott	1,9	1,5	1,6	1,3	1,3
Tillverkningsindustri	37,8	37,5	36,8	35,1	33,1
El-, gas-, värme- och vattenverk	1,1	0,8	0,8	0,9	1,0
Byggnadsindustri	7,9	7,8	8,6	7,4	7,3
Varuhandel, restauranger och hotell	14,4	15,3	14,7	15,2	15,1
Samfärdse-, post- och televerk	5,7	6,0	6,0	6,1	6,1
Bank- och försäkringsinstitut, fastighetsförmedling, uppdragsverksamhet	3,2	4,0	4,8	5,3	6,2
Offentlig förvaltning och övriga tjänster	15,5	16,7	19,0	22,4	24,4

Källa: OECD, Labour Force Statistics 1962–1982. OECD, Paris, 1984.

Bland tjänstesektorerna utmärks varuhandel samt restaurang- och hotellrörelser av en relativt oförändrad andel av den totala sysselsättningen. I Sverige var denna delsektors andel minst bland de studerade länderna 1982 (13,8 %), medan Japans var störst (23,0 %).

Samfärdsektorns andel av sysselsättningen var också i stort sett oförändrad i samtliga länder. Dess andel var störst i Sverige (7,1 % 1982) och minst i USA och Italien (5,6 %).

Den delsektor som uppvisar de största relativa olikheterna mellan länderna är bank- och försäkringsinstitut, fastighetsförmedling samt uppdragsverksamhet. Dess andel av sysselsättningen ökade kraftigt i samtliga länder, dock mindre i Sverige än i de övriga länderna (möjligen med undantag för Italien, för vilket detaljerade uppgifter saknas före 1977). I USA svarade denna delsektor för över 9 % av sysselsättningen 1982, medan den i Italien utgjorde endast knappa 3 %. I Sverige var andelen 6,8 %, dvs ungefär lika mycket som i övriga västeuropeiska länder samt Japan.

Även offentlig förvaltning samt övriga tjänster karakteriseras av betydande olikheter mellan länderna vad avser såväl relativ ökningstakt som omfattning. Sverige uppvisar både den största ökningen i delsektorns andel av den totala sysselsättningen och den största relativa omfattningen vid periodens slut. Det var dock först under 70-talet som andelen i Sverige började överstiga den i USA, som dessförinnan hade den största offentliga sektorn.

Tjänstesektorn som helhet var störst i USA 1982 (68,0 % av den totala sysselsättningen), följt av Sverige (64,1 %) och Storbritannien (62,8 %), Frankrike (57,0 %), Japan (55,2 %), Västtyskland, (51,8 %) och Italien (50,6 %).

I stort sett tycks således utvecklingen följa samma mönster i samtliga observerade länder: relativt minskad varuproducerande sektor, ökande tjänstesektor. Bland tjänstesektorerna ökar sociala tjänster och producenttjänster, medan distributions- och transportsektorernas andelar är ungefär oförändrade.

I syfte att ytterligare belysa utvecklingen görs i nästa avsnitt en mera detaljerad jämförelse mellan USA och Sverige 1983, det senaste år för vilket data finns tillgängliga för båda länderna.

6 Tjänstesektorns sammansättning i Sverige och USA

Tjänstesektorns sammansättning i Sverige och USA framgår av tabell 4. I båda länderna utgör distributionssektorn något mindre än en tredjedel av tjänstesektorn, mätt i sysselsättning. Att samfärdssektorn visar sig vara nästan dubbelt så stor i Sverige som i USA kan möjligen bero på att kollektiva transporter spelar en betydligt större roll i Sverige och att således en större del av transporterna i USA sker med hjälp av konsumenternas egna fordon, samt på att sjöfartssektorn har en betydande omfattning i Sverige. För att reda ut detta ordentligt behövs dock mer detaljerad statistik för Sverige än som för närvarande finns tillgänglig.

Producenttjänster visar sig i USA svara för en nästan dubbelt så stor andel av tjänstesektorn som i Sverige: 17,3 % jämfört med 9,9 % i Sverige. Här visar sig samtliga delsektorer utom försäkringsinstitut vara dubbelt så stora i USA; men även försäkringssektorn visar sig vara nära 50 % större i USA än i Sverige. Den största delsektorn är Uppdragsverksamhet, etc, också den nära dubbelt så stor som i Sverige. I nästa avsnitt görs en mer detaljerad genomgång av denna delsektors sammansättning under det senaste decenniet.

Även i den sociala tjänstesektorn finns stora skillnader. Som framgår av tabell 4 innehåller denna hälso- och sjukvård, undervisning och forskning, socialvård, intresseorganisationer, postverk samt offentlig förvaltning. Totalt utgör den sociala tjänstesektorn nära hälften (49,1 %) av sysselsättningen i den svenska tjänstesektorn jämfört med 38,4 % i USA. Hälso- och sjukvårdssektorn svarar i Sverige för över 15 % av tjänstesektorn, jämfört med något över 11 % i USA. Den största skillnaden återfinns dock i socialvårdssektorn, som utgör 10,3 % i Sverige, jämfört med endast 2,2 % i USA. Det är intressant att notera att den offentliga förvaltningen (såväl statlig som kommunal) svarar för ungefär 10 % av tjänstesektorn i både Sverige och USA. Undervisning och forskning svarar för en större andel av sysselsättningen i USA än i Sverige (11,9 % kontra 9,4 %). Postverket svarar i Sverige för ungefär dubbelt så stor andel av sysselsättningen som i USA.

Vad beträffar personliga tjänster kan noteras att de svarar för en större andel av sysselsättningen i USA än i Sverige, främst på grund av att restauranger och hotell har jämförelsevis tre gånger så många anställda som i Sverige (9,2 % kontra 3,0 %). Härvid spelar förmodligen olikheter i såväl kulturmönstret som skattesystemet en betydelsefull roll. Sverige satsar dock ungefär dubbelt så mycket som USA på rekreation och kultur: 3,0 % jämfört med 1,6 %. Den privata sysselsättningen i denna sektor är dock ungefär lika stor i de

Tabell 4 Sysselsättningen i tjänstesektorn i Sverige och USA 1983

Sektor	Sverige				USA			
	Miljoner arbetstimmar				Antal anställda (tusental heltidsekvivalenter)			
	Privat	Offentl	Totalt	%	Privat	Offentl	Totalt	%
Distribution	1 133,62	53,00	1 186,62	31,4	19 683,7	287,8	19 971,5	30,7
Samfärdsel	343,89		343,89	9,1	2 732,6	287,8	3 020,4	4,6
Televerk		53,00	53,00	1,4	1 326,5		1 326,5	2,0
Varuhandel	789,73		789,73	20,9	15 624,6		15 624,6	24,0
Producenttjänster	339,59	35,26	374,85	9,9	11 238,3		11 238,3	17,3
Banker och finansinstitut	77,04		77,04	2,0	2 582,8		2 582,8	4,0
Försäkringsinstitut	33,74	35,26	69,00	1,8	1 712,5		1 712,5	2,6
Bostads- och fastigh.förv	50,58		50,58	1,3	1 702,5		1 702,5	2,6
Uppdragsverksamhet, etc	178,23		178,23	4,7	5 240,5		5 240,5	8,1
Sociala tjänster	148,47	1 709,82	1 858,29	49,1	9 928,6	15 030,9	24 959,5	38,4
Hälsa- och sjukvård	47,34	534,69	582,03	15,4	5 948,4	1 356,4	7 304,8	11,2
Undervisning och forskning	40,39	315,97	356,36	9,4	1 207,3	6 503,9	7 711,2	11,9
Socialvård	6,90	383,52	390,42	10,3	1 251,0	156,4	1 407,4	2,2
Intresseorganisationer	53,84		53,84	1,4	1 521,9		1 521,9	2,3
Postverk		71,54	71,54	1,9		662,1	662,1	1,0
Offentlig förvaltning		404,10	404,10	10,7		6 352,1	6 352,1	9,8
Personliga tjänster	304,69	56,53	361,22	9,6	8 855,8		8 855,8	13,6
Rekreation och kultur	57,49	56,53	114,02	3,0	1 051,9		1 051,9	1,6
Restauranger och hotell	113,44		113,44	3,0	6 008,8		6 008,8	9,2
Reparationstjänster	61,14		61,14	1,6	857,9		857,9	1,3
Tvätterier, personliga tjänster	56,15		56,15	1,5	716,2		716,2	1,1
Arbets hjälp i hemmet	16,47		16,47	0,4	221,0		221,0	0,3
Tjänstesektorn totalt	1 926,37	1 854,61	3 780,98	100,0	49 706,4	15 318,7	65 025,1	100,0

Anm: Postverket och Televerket redovisas här som offentliga arbetsgivare i Sverige, trots att de i den svenska statistiken redovisas som privata (i likhet med andra statliga affärsverk). Av brist på data har ingen liknande omklassificering gjorts beträffande SJ och andra statliga affärsverk.

Källor: SOS, Sysselsättning och lönesummor 1970–1984. N 10 SM 8501; Bureau of Labor Statistics, Employment and Earnings, March 1984.

båda länderna. Den relativt stora svenska andelen hänger sålunda samman med att den offentliga sektorn svarar för lika stor sysselsättning som den privata i denna delsektor, medan det i USA inte finns motsvarande offentliga engagemang.

I övrigt kan följande noteras beträffande fördelningen av sysselsättningen på offentlig och privat sektor. I Sverige utgörs 49 % av tjänstesektorns sysselsättning av offentligt anställda (enligt tabell 4). I USA är motsvarande andel endast knappa 24 %. Då har ändå inte i den svenska andelen inräknats flera av de statliga affärsverken. Som framgår av anmärkningen till tabell 4 räknas i den officiella svenska statistiken de statliga affärsverken till den privata sektorn. Om de räknades till den offentliga sektorn, skulle dennas andel av tjänstesektorn uppgå till ca 56 %.¹

Det är således inte givet vad som skall inräknas i den offentliga sektorn. Om man tar som utgångspunkt de tjänstesektorer där den offentliga sysselsättningen dominerar i USA, dvs offentlig förvaltning, undervisning och forskning samt postverk, visar sig den offentliga sektorn så definierad ha svarat för 22,0 % av sysselsättningen i tjänstesektorn i Sverige 1983, att jämföra med 22,7 % i USA. Enligt denna definition föreligger således ingen skillnad mellan Sverige och USA vad gäller resursallokering i form av arbetskraft. Om man i stället definierar den offentliga sektorn med utgångspunkt i de sektorer där huvuddelen av de anställda är offentligt sysselsatta i Sverige, består den offentliga sektorn av hälso- och sjukvård, undervisning och forskning, socialvård, post- och televerk samt offentlig förvaltning. (Vi bortser här från försäkringssektorn, där den offentliga sektorn dominerar i Sverige.) Med denna vidare definition visar sig Sverige ägna betydligt mera arbetskraftsresurser åt den offentliga sektorns verksamhet än USA: 49 % av den totala sysselsättningen i tjänstesektorn jämfört med 38 % i USA.

I hälso- och sjukvårdssektorn utgörs 92 % av sysselsättningen i Sverige av offentligt anställda, jämfört med endast 18,6 % i USA. I undervisning och forskning är den offentliga andelen ungefär lika stor i båda länderna: 89 % i Sverige och 84 % i USA. Inom socialvården är den helt dominerande delen (98 %) offentlig i Sverige, medan den är huvudsakligen (89 %) privat i USA.

Sett mera i helhetsperspektiv kan man sålunda konstatera att de största skillnaderna mellan USA och Sverige vad gäller tjänstesektorns sammansättning är följande:

¹ Sysselsättningen i de affärsdrivande verken uppgick 1982–83 till ca 150 000 personer.

1. Den offentliga sektorn svarar för en betydligt större andel av sysselsättningen i tjänstesektorn i Sverige än i USA, men tjänstesektorn som helhet har ungefär samma andel av den totala sysselsättningen i båda länderna.
2. De största skillnaderna inom tjänstesektorn finns inom de sociala tjänsterna, som utgör närmare hälften av tjänstesektorn i Sverige men endast ca 38 % i USA. Bland de sociala tjänsterna är hälso- och sjukvård samt socialvård väsentligt större i Sverige än i USA, medan den offentliga förvaltningen är av ungefär samma storleksordning.
3. Producenttjänsterna svarar för en betydligt större andel av tjänstesektorn i USA än i Sverige. Som vi skall se i nästa avsnitt har dessa tjänster utgjort den mest expansiva delen av tjänstesektorn i USA under det senaste årtiondet.

7 Producenttjänsternas utveckling i Sverige och USA 1970–83

Av tidigare avsnitt har framgått att sociala tjänster och producenttjänster har utgjort de snabbast växande delsektorerna inom tjänstesektorn i industriländerna under de senaste årtiondena. I Sverige utförs den helt övervägande delen av de sociala tjänsterna inom den offentliga sektorn, vars utveckling det skulle föra för långt att närmare analysera här. Däremot är betydligt mindre känt om sammansättningen och utvecklingen inom producenttjänstesektorn, och särskilt inom delsektorn Uppdragsverksamhet. Historiska data saknas i stort sett för denna delsektor i Sverige. Först i en studie utförd av Statens Industriverk (SIND 1985) redovisas vissa uppgifter om dess sammansättning och utveckling under perioden 1977–83. För tidigare år finns dock ingen statistik tillgänglig.

I såväl Sverige som USA har producenttjänstesektorn varit en av de snabbast expanderande under det senaste decenniet. Enligt tabell 5 ökade sysselsättningen i denna sektor under perioden 1970–83 i Sverige med 28 %, dvs med 1,9 % per år. I USA var motsvarande ökning hela 83 % (4,8 % per år). Härigenom ökade producenttjänstesektorns andel av sysselsättningen i såväl tjänstesektorn som i hela ekonomin. I Sverige ökade dess andel av tjänstesektorns sysselsättning från 8,6 % 1970 till 9,9 % 1983, jämfört med 13,0 respektive 17,3 % i USA.

För samtliga delsektorer kan noteras en ökad sysselsättning sedan 1970. Banker och finansinstitut växte dock långsammare än de övriga sektorerna och förlorade därmed i andel av producenttjänstesektorn. I Sverige ökade försäkringsinstituten sin andel något, medan deras andel minskade i USA. Fastighetsförvaltningssektorns andel minskade i båda länderna.

I båda länderna var Uppdragsverksamhet den största delsektorn under hela den observerade perioden, men dess utveckling synes ha varit betydligt mer dynamisk i USA än i Sverige. I USA mer än fördubblades dess sysselsättning (en ökning med 7,0 % per år), medan dess ökning var 33 % i Sverige (2,2 % per år) 1970–83. Av tabellen kan beräknas att ökningstakten i Sverige var densamma under de båda delperioderna 1970–77 och 1977–83.

I tabell 6 redovisas de av SIND framtagna uppgifterna om uppdragssektorns sammansättning och utveckling 1977–83. Enligt denna tabell ökade sysselsättningen i uppdragssektorn med 4,6 % per år, dvs mer än dubbelt så fort som enligt tabell 5. Skillnaden beror i första hand på olika definitioner av sysselsättningen: i tabell 5 mäts den i antal arbetade timmar, medan sysselsättningen i tabell 6 mäts i antal årsverken och dessutom exkluderar företagsledare, en betydande faktor i denna småföretagsdominerade sektor.

Tabell 5 Sysselsättningen i producenttjänstesektorn i Sverige och USA 1970, 1977 och 1983

	Sverige		USA	
	Milj. arb.tim.	%	Antal anställda	%
	1970			
Banker och finansinstitut	66,53	22,8	1 616,4	26,4
Försäkringsinstitut	50,41	17,3	1 334,1	21,8
Fastighetsförvaltning, etc	41,63	14,3	1 020,4	16,6
Uppdragsverksamhet	133,47	45,7	2 160,6	35,2
S:a producenttjänster	292,04	100,0	6 131,5	100,0
Producenttjänsternas andel av tjänstesektorn		8,6		13,0
Producenttjänsternas andel av total sysselsättning exkl jordbruk		4,9		8,7
	1977			
Banker och finansinstitut	71,12	21,3	2 021,6	24,8
Försäkringsinstitut	64,15	19,2	1 512,7	18,6
Fastighetsförvaltning, etc	42,28	12,6	1 402,7	17,2
Uppdragsverksamhet	156,80	46,9	3 205,6	39,4
S:a producenttjänster	334,35	100,0	8 142,6	100,0
Producenttjänsternas andel av tjänstesektorn		9,2		14,0
Producenttjänsternas andel av total sysselsättning exkl jordbruk		5,8		9,9
	1983			
Banker och finansinstitut	77,04	20,6	2 582,8	23,0
Försäkringsinstitut	69,00	18,4	1 712,5	15,2
Fastighetsförvaltning, etc	50,58	13,5	1 702,5	15,1
Uppdragsverksamhet	178,23	47,5	5 240,5	46,6
S:a producenttjänster	374,85	100,0	11 238,3	100,0
Producenttjänsternas andel av tjänstesektorn		9,9		17,3
Producenttjänsternas andel av total sysselsättning exkl jordbruk		6,6		12,5

Källor: SOS, Sysselsättning och lönesummor 1970–1984. N 10 SM 8501. Bureau of Labor Statistics, Employment and Earnings, March 1984.

Enligt tabell 6 utgjordes uppdragssektorn 1977 till ca 44 % av byggkonsult- och andra tekniska konsulttjänster. Men på grund av en relativt långsam tillväxt i dessa typer av verksamhet minskade deras andel till ca 36 % 1983. De uppdragstjänster som ökade snabbast var datakonsulttjänster (12,1 % i genomsnitt per år), juridisk uppdragsverksamhet (9,0 % per år) samt övriggruppen (Annan uppdragsverksamhet, 11,0 % per år). Även annons- och reklam-tjänster samt kameral uppdragsverksamhet ökade snabbare än genomsnittet för uppdragssektorn.

Tabell 6 Sysselsättningen i uppdragssektorn i Sverige 1977 och 1983

	1977		1983		Årlig förändring 1977–83 %
	Antal års- verken	Andel (%)	Antal års- verken	Andel (%)	
Juridisk uppdragsverksamhet	2 326	3,0	3 894	3,8	9,0
Kameral uppdragsverk- samhet	11 141	14,2	15 490	15,1	5,6
Datakonsulter, etc	6 591	8,4	13 079	12,7	12,1
Byggkonsulter	17 048	21,8	18 795	18,3	1,6
Övriga tekniska konsulter	17 614	22,5	18 539	18,0	0,9
Annons, reklam etc	6 827	8,7	10 447	10,2	7,3
Skrivbyråer, etc	1 657	2,1	2 145	2,1	4,4
Rationalisering, etc	2 561	3,3	3 317	3,2	4,4
Bevakningsrörelse	7 954	10,2	8 539	8,3	1,2
Annan uppdragsverksamhet	4 549	5,8	8 494	8,3	11,0
S:a uppdragsverksamhet	78 268	100,0	102 739	100,0	4,6

Källa: SIND (1985), s 23.

Sysselsättningens utveckling i uppdragssektorn i USA redovisas i tabell 7. Som framgår av tabellen har den amerikanska statistiken en annan indelning än den svenska, varför en detaljerad jämförelse inte är möjlig här. Det är dock uppenbart att uppdragsverksamhetens sammansättning med avseende på typ av aktiviteter skiljer sig avsevärt mellan Sverige och USA. Sålunda synes ingenjör- och arkitekttjänster svara för en betydligt mindre andel av uppdragssektorn i USA än i Sverige. Å andra sidan är den juridiska tjänstesektorn väsentligt större än i Sverige, liksom även personalrekryteringssektorn, som inte har någon direkt motsvarighet i Sverige, där den räknas till socialvårdssektorn.

Om man i stället studerar vilka delsektorer som har vuxit snabbast sedan slutet av 70-talet, finner man betydande likheter (bortsett från personalrekryteringssektorn). I båda länderna visar sig Da-

tatjänster, Annan uppdragsverksamhet samt Juridiska tjänster i nu nämnd ordning ha vuxit snabbast och i stort sett i samma takt.

När man studerar uppdragssektorns sammansättning finns det anledning att erinra sig att uppdragssektorn i USA, som visats ovan, har ungefär dubbelt så stor andel av den totala sysselsättningen som den i Sverige. Detta innebär t ex att juridisk uppdragsverksamhet har en ännu större relativ omfattning i USA än i Sverige än som framgår av en direkt jämförelse av tabellerna 6 och 7. Det innebär också bl a att datakonsultverksamheten torde ha ungefär samma omfattning räknat som andel av den totala sysselsättningen i båda länderna. På liknande sätt torde skillnaden i relativ omfattning av tekniska konsulttjänster vara mindre än som framgår av tabellerna 6 och 7.

Tabell 7 Sysselsättningen i uppdragssektorn i USA 1978 och 1983

	1978		1983		Årlig förändring 1978–83 %
	Antal anställda	%	Antal anställda	%	
Juridiska tjänster	422,0	12,5	602,4	11,5	7,4
Ingenjör- och arkitekt- tjänster	462,5	13,7	574,5	11,0	4,4
Reklambyråer	141,1	4,2	166,9	3,2	3,4
Kreditrapportering och in- drivning	86,8	2,6	78,9	1,5	-1,9
Förmedling av trycksaker	101,8	3,0	143,3	2,7	7,1
Personalrekrytering	402,5	11,9	714,4	13,6	12,2
Datatjänster	209,4	6,2	400,1	7,6	13,8
Bokföring, revision	272,5	8,1	363,0	6,9	5,9
Övrig uppdragsverksamhet	1 272,2	37,7	2 197,0	41,9	11,6
Summa	3 370,8	100,0	5 240,5	100,0	9,2

Källa: Bureau of Labor Statistics, U.S. Department of Labor, Employment and Earnings, Table B-2, olika årgångar.

På det hela taget kan man alltså konstatera att de mest expansiva delarna av producenttjänstesektorn består av ”nya” verksamheter (uppdragsverksamhet av olika slag – ofta nya aktiviteter som ännu ej klassificeras och därför hamnar i ”övrig”-sektorn – datortjänster och juridisk rådgivning). Karakteristiskt för dessa tjänster är att de a) är starkt knutna till industriell verksamhet, samt b) innehåller ett mycket speciellt kunnande som det ofa inte är lönande för industri-företagen själva att skaffa sig internt.

Enligt en amerikansk studie (Greenfield 1966) av företagens in- köp av tjänster finns det tre huvudskäl till att företagen väljer att

köpa tjänster i stället för att producera dem själva: 1) serviceföretag kan hålla lägre kostnader genom specialisering och utnyttjande av skalfördelar, 2) de kan bättre utnyttja sin kapacitet, medan industri-företagen ofta inte kan utnyttja sådana specialiserade resurser till fullo, samt 3) de har behov av att utnyttja speciell expertis som de inte själva besitter. Till detta kommer att vissa utvecklingstendenser *inom* industrin i sig medför ökat behov av inköp av tjänster: konsolidering av företag till större enheter via koncernbildning ställer större krav på företagsledningen; vidgad internationell verksamhet ökar kraven på viss expertis, liksom ökad lagstiftning och reglering (Stan-back 1979, s 18–20). På senare år torde också tendensen till ombildning av avdelningar inom större företag till separata företag (”bologisering”) ha spelat en viss pådrivande roll.

Det är detta som är bakgrunden till att producenttjänsterna utgör en av de mest expansiva delarna av tjänstesektorn.

8 Perspektiv på tjänstesektorn: innehåll och drivkrafter

Bakom den ovan observerade utvecklingen ligger en rad fenomen inflätade i varandra. Demografiska förändringar har givetvis spelat en avgörande roll: minskad nativitet och mortalitet, medförande bl a längre livslängd, mindre familjestorlekar och därmed väsentliga förändringar i befolkningspyramidens utseende. Förenade med sådana förändringar är vissa grundläggande sociala förändringar: en kraftig ökning i kvinnornas deltagande på arbetsmarknaden, genomgripande skolreformer som bl a resulterat i en väsentlig ökning av andelen ungdomar med gymnasieutbildning, flyttning från landsbygden till städerna medförande en ny livsstil och nya sociala mönster. Dessa typer av förändringar förklarar en stor del av ökningen i efterfrågan på sociala tjänster. Som framgått ovan har dessa tendenser varit tämligen universella och resulterat i ett likartat mönster i flertalet industriländer.

Givetvis har också den kraftiga ökningen i konsumtionen per capita under efterkrigstiden medfört en förskjutning i efterfrågemönstret mot en ökad tjänsteandel (den s k inkomsteffekten). Genom denna ökade efterfrågan har en betydande standardisering av tjänsteproduktionen möjliggjorts, på samma sätt som beträffande varuproduktionen: nationella och internationella kedjor av restauranger och hotell, banker och andra finansinstitut, försäkrings-tjänster, etc. Samtidigt har ökningen i den totala produktionen (BNP) paradoxalt nog medfört ökad variation av tjänsteutbudet: genom ekonomins samlade tillväxt har det blivit möjligt för nya specialiserade serviceföretag att etablera sig, t ex specialbutiker av olika slag, producenttjänsteföretag, etc (Stanback 1979, s 15–16).

Samtidigt har "kostnadssjukan" (dvs en långsam produktivitetsoökning i tjänstesektorn i kombination med löneökningar i takt med dem i industrin) inom servicesektorn inneburit att många tjänster har stigit kraftigt i pris jämfört med de flesta varor. Detta har lett till att många tjänstefunktioner, främst personliga sådana, har flyttats ut ur marknaden och in i hushållen i stället (t ex tvätt, städning, reparationer). Denna förändring är dock starkt knuten till en rad innovationer, framför allt av produktivitetshöjande karaktär för den slutlige producenten/konsumenten av dessa tjänster. Om således själva tjänsteproduktionen på marknaden inte har kunnat höja sin produktivitet har i många fall industrin producerat konsumentkapitalvaror, vilka i kombination med vissa intermediära tjänster och med utnyttjande av infrastrukturen i samhället samt insats av obetald arbetskraft i hushållen möjliggjort för hushållen att producera sina egna tjänster. Vad det här rör sig om är det som av Erik

Dahmén beskrivits som ”utvecklingsblock”. Typexemplet är den ökade användningen av privata bilar för person- och varutransporter. För denna produktion av slutliga privata tjänster krävs en hel kedja av resursinsatser: bilproduktion, bensinstationer, reparationsverkstäder, gator och vägar samt obetald förartid. Denna kedja producerar nu huvuddelen av alla transporttjänster i alla västländer. På liknande sätt produceras numera de flesta underhållningstjänster med hjälp av TV-apparater, samhällets el- och telenät samt intermediära tjänster i form av TV-utsändningar; hushållens egna obetalda arbetskraft i kombination med hushållskapitalvaror framställer nu i stort sett alla hushållstjänster (Gershuny-Miles, s 1–2).

Införandet på bred bas av hushållskapitalvaror i hushållen är förvisso ett av de mest betydelsefulla utvecklingsblocken under efterkrigstiden. Enligt vissa författare (särskilt Gershuny och Miles 1983) är den snabba ekonomiska utvecklingen i industriländerna under efterkrigstiden hänförlig just till snabb tillväxt i vissa sektorer (industrin, el-, gas- och vattensektorn, byggnadssektorn och vissa intermediära tjänster) som i sin tur byggde sin expansion på innovationer avseende det sätt på vilket slutliga tjänster produceras och konsumeras. Det bästa exemplet är återigen bilismen, som i Europa under efterkrigstiden medfört fundamentala förändringar i människors levnadssätt och tidsanvändning. Genom det ökade inslaget av egna transporter har efterfrågan på vägar och gator ökat, sättet att planera och bygga städer förändrats och varuhandeln revolutionerats (genom storköpsmarknader, etc).

Det råder således ingen tvekan om att en betydande del av förklaringen till efterkrigstidens snabba ekonomiska tillväxt är hänförlig till innovationer vad gäller såväl privata som offentliga tjänster, antingen dessa tjänster tillhandahålles via någon marknad eller ej. På samma sätt som tjänsteproduktionen i hushållen har möjliggjorts genom innovationer på hushållskapitalvarusidan, har den offentliga sektorn tvingats anpassa sina produkter och arbetsmetoder till nya behov.

Ett viktigt resultat av den analys som har genomförts här är således att det i många fall råder ett komplementärt förhållande mellan varor och tjänster, inte nödvändigtvis ett substitutionsförhållande. Detta gäller, som vi just har sett, inte minst i konsumtionen: exempelvis kräver ökad konsumtion av transporttjänster en ökad produktion av bilar, bildelar, verktyg, etc.

Det finns också en betydande komplementaritet mellan varor och tjänster i produktionen. En betydande del av industriföretagens inköp utgörs av tjänster, och även en del av deras produktion. En av de mest expansiva delarna av tjänsteproduktionen består just av industrinära tjänster: datortjänster, konsultverksamhet, juridiska tjänster. Den starka tillväxten på dessa områden tyder på att ju

mera sofistikerad varuproduktionen blir, desto mera tjänster krävs i såväl produktion och distribution som användning. Mycket tyder också på att större delen av denna typ av tjänsteproduktion förmodligen även i framtiden kommer att äga rum i fristående, specialiserade tjänsteföretag, snarare än att flyttas in i industriföretagen.

Det finns även komplementaritet mellan industriproduktionen och den offentliga sektorns tjänster. De ökade behoven av telekommunikationer, transporter, utbildning, etc, ställer ökande krav på den offentliga tjänsteproduktionen. Men beroendet är ömsesidigt: det finns ett betydande varuinnehåll i hälso- och sjukvård, utbildning och allmän förvaltning i form av utrustning och materiel, ambulanser, lastbilar och andra fordon, uniformer, böcker, bränsle, matvaror och byggnadsvaror (Stanback, s 25).

En av de viktigaste implikationerna av den analys som gjorts i denna studie är att förskjutningen av såväl efterfrågan som sysselsättning mot tjänster knappast innebär någon "avindustrialisering". Snarare visar det sig att det ömsesidiga beroendet mellan varor och tjänster är starkt på både produktions- och konsumtionssidan. Inte heller har här givits några belegg för att en ökad tjänsteandel skulle innebära en mindre sofistikerad eller mindre produktiv ekonomi. Visserligen kan en fortsatt förskjutning av sysselsättningen mot tjänsteproduktion innebära en sänkt produktivitetsokningstakt, men en stor del av detta beror helt enkelt på begränsningar i våra mätmetoder och är således av begränsat intresse. Det avgörande är ju inte huruvida jobben finns i tjänstesektorn eller industrisektorn; det avgörande är 1) huruvida det som produceras är det som efterfrågas ("effectiveness"), och 2) huruvida produktionen äger rum med minsta möjliga totala resurstvång ("efficiency").

Det är främst två delar av tjänstesektorn i Sverige som vuxit fort de senaste åren, nämligen producenttjänster och sociala tjänster. Den förstnämnda är huvudsakligen privat och består av högt specialiserade tjänster. I motsats till vad som traditionellt har gällt för tjänstesektorn i allmänhet är denna typ av tjänster i inte obetydlig och definitivt ökande grad utsatt för internationell konkurrens. De är således inte bara komplementära till industrins utveckling utan liknar även industrivaror i detta avseende.

Förskjutningen av såväl produktion som sysselsättning mot tjänstesektorn utgör således inget hot mot dynamiken och anpassningsförmågan i ekonomin. Vad som emellertid kan komma att utgöra en källa till oro härvidlag är att den sociala sektorn har vuxit oerhört snabbt i Sverige, samtidigt som den ligger nästan helt inom den offentliga sektorn, resulterande i en osedvanligt stor offentlig sektor. Problemet med en stor offentlig sektor är att frånvaron av en marknad för flertalet offentliga tjänster gör det svårt att avgöra om det som produceras verkligen är det som efterfrågas. På grund av att

produktionen också oftast bedrivs under monopol, är det svårt att avgöra om produktionen är "efficient". Att hitta lösningar på dessa problem utgör förvisso en stor utmaning för den svenska ekonomin under det kommande årtiondet.

En ytterligare fråga är vilka förutsättningar som nu finns för stora innovationer och utvecklingsblock liknande dem som hittills i så hög grad dominerat efterkrigstidens ekonomiska utveckling. Vissa författare, som t ex Gershuny och Miles, hävdar att de nya teknologierna på telekommunikationsområdet, datorområdet och informationslagringsområdet skapar förutsättningar för en ny våg av innovationer vad gäller produktion av många tjänster som t ex underhållning, information, utbildning samt även sjuk- och hälsovård, vilkas ekonomiska och sociala verkningar kan bli lika genomgripande som de på 50- och 60-talen (Gershuny-Miles, s 2). Huruvida de blir sannspådda eller ej kan bara framtiden utvisa.

Appendix

Näringsgrensindelning

Bransch	SNR-kod
Extraktiv sektor	
Jordbruk, jakt, skogsbruk och fiske	1000
Gruvor och mineralbrott	2000
Transformativ sektor	
Tillverkningsindustri	3000
El-, gas-, värme- och vattenverk	4000
Byggnadsindustri	5000
Renings- och renhållningsverk, städningsrörelse m m	9200
Distributiv sektor	
Samfärdsel	7100
Televerk	7220
Partihandel och varuhandelsförmedling, detaljhandel	6100+6200
Producenttjänster	
Banker och andra finansinstitut samt nominell bransch för ofördelbara banktjänster	8100
Försäkringsinsitut och agenturer	8200
Bostadsförvaltning	8300
Annan fastighetsförvaltning	8400
Uppdragsverksamhet, maskinuthyrningsrörelse	8500
Sociala tjänster	
Hälso- och sjukvård, veterinärverksamhet	9340
Undervisning, forskningsinstitutioner	9330
Socialvård	9350
Intresseorganisationer, ideella och kulturella organisationer	9360
Postverk	7210
Offentlig förvaltning, försvars-, polis- och brandväsen	9100
Offentlig väg- och gatuhållning	7300
Offentlig markexploatering	7400
Personliga tjänster	
Rekreationsverksamhet, kulturell serviceverksamhet	9400
Restaurang- och hotellrörelse	6300
Reparationer av hushållsvaror och fordon	9510
Tvätterier och tvättbarar, annan personlig serviceverksamhet	9520
Arbets hjälp i hemmet	9530

Bibliografi

- Baumol, W J, 1967, "Macroeconomics of Unbalanced Growth: The Anatomy of Urban Crisis", *American Economic Review*, juni, s 415–26.
- Baumol, W J, 1984, "Productivity Policy and the Service Sector", Discussion Paper No. 1, Fishman-Davidson Center for the Study of the Service Sector, Wharton School, University of Pennsylvania, april.
- Baumol, W J, 1985, "Information Technology and the Service Sector: A Feedback Process?", stencil, januari.
- Baumol, W J, 1985, "Unbalanced Growth Revisited: Asymptotic Stagnancy and New Evidence, Discussion Paper No. 6, Fishman-Davidson Center for the Study of the Service Sector, Wharton School, University of Pennsylvania, juni.
- Economic Commission for Europe (ECE), 1982, "Structural Changes and Analysis of Labour Productivity in the ECE Market Economies and Some Implications for Future Economic Growth", EC.AD.(XIX)/R.2, mimeo, december.
- Economic Report of the President*, 1985, U.S. Government Printing Office, Washington.
- Ek, G, 1985, "Tillverkningsindustrin. En kartläggning av dess inköp av tjänster." Ekonomiska institutionen, Linköpings universitet.
- Elsässer, B, 1985, "Industriebegreppets förändringar", i *Sveriges industri*, Sveriges Industriförbund, Stockholm.
- Fuchs, V R, 1968, *The Service Economy*, National Bureau of Economic Research, New York.
- Gershuny, J – Miles, I, 1983, *The New Service Economy: The Transformation of Employment in Industrial Societies*, Frances Pinter (Publishers), London.
- Greenfield, H I, 1966, *Manpower and the Growth of Producer Services*, Columbia University Press, New York.
- Höök, E, 1962, *Den offentliga sektorns expansion*, Almqvist & Wiksell, Stockholm.
- Jakobsson, U m fl, 1985, *Arbetslöshetsfällan. Strukturproblem och utvecklingsmöjligheter i den svenska ekonomin*, SAF, Stockholm.
- Kubitz, W J, 1980, "Computer Technology: A Forecast for the Future", i Lancaster, F W (red), *Proceedings of the 1979 Clinic on Library Applications of Data Processing. The Role of the Library in an Electronic Society*. Urbana-Champaign, University of Illinois Graduate School of Library Science, Ill.
- New York Stock Exchange, 1984, *U. S. International Competitiveness: Perception and Reality*, New York Stock Exchange, New York.
- OECD, 1983, "Services to Industry. Survey of the Relations between Services and Industry." DSTI/IND/83.49, mimeo, november.
- OECD, 1984, *Labour Force Statistics 1962–1982*, OECD, Paris.
- SIND (Statens Industriverk), 1985, "Uppdragsverksamhet – en översikt", SIND-branschen 1985:4.
- Stanback, Jr, Th M, 1979, *Understanding the Service Economy: Employment, Productivity, Location*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore.
- Ysander, B-C, 1979, "Offentlig ekonomi i tillväxt", kap 9 i Eliasson–Carlsson–Ysander m fl. *Att välja 80-tal, IUIs långtidsbedömning, 1979*, IUI, Stockholm.